

JÁN KOCKA

Rok 1968 vojde do našich dejín ako medzníkové obdobie veľmi hlbokých, v určitom ohľade až základných premien a reforiem. Odhadnúť ich dosah pre náš ďalší vývin je ešte dosť ťažko, lebo sa nachádzame priamo vo víre udalostí a nie je celkom isté, do akých rozmerov sa bude liberalizácia vnútroštátneho života rozvíjať. Jej osudy závisia aj od medzinárodnej situácie a to tak vzhľadom na socialisticke ako aj kapitalistické štáty. Vcelku však už teraz možno povedať, že ide o veľké premeny, ktoré prekvapujúcou intenzitou vyvolali aktivitu obyvateľov, zložiek, organizácií našej republiky. Prevláda presvedčenie, že nejde o čiastkové otázky vedľajšieho významu, ale rozhoduje sa o samotných základoch spoločenského života vo všetkých jeho oblastiach.

Celé toto rozbúrené obdobie, začínajúce zasadnutiami pléna ÚV KSC koncom minulého a začiatkom tohto roku, sa vyznačuje tým, že sa otvorene prejavili predtým zakryvané antagonizmy a neúnosnosť centralistického modelu socializmu a jeho osobitnej československej formy predstavovanej politikou Novotného skupiny. O morálnej diskvalifikácii starých koncepcií a administratívno-byrokratickej štruktúry svedčí to, že sily predstavujúce tento model boli porazené bez ozbrojených a iných väčších konfliktov, ktoré bývajú sprievodným znakom takýchto vnútropolitických prevratov.

Podstatnou črtou nového obdobia, ktoré sa nazýva obrodným procesom, je úsilie dôsledne skoncovať nielen s negatívnymi javmi minulého obdobia, ale aj s ich príčinami a to tak v podobe určitých politických a ekonomických princípov, ako aj v ich stelesnení v konkrétnych osobách. Nazbieralo sa toho veľa: krívd, spáchaných na nevinných ľuďoch, ekonomickej stagnácie i úpadku, demoralizácia, ľahostajnosť, deformácie vzťahov medzi ľuďmi. Vytvorilo sa celkové ovzdušie, kde veci a slová majú osobitný prevrátený zmysel, atmosféra potemkinovských dedín i Andersenovej rozprávky o cisárových nových šatách. Vývin po starých koľajách nemohol dôjsť inde ako do štádia, keď sa konečne odhalí skutočnosť a prizná sa, že cisár je ozaj nahý. Toto odhalenie aj prišlo a svojím priebehom prekonalo všetky očakávania. Uvoľnenie myšlienok, návrhov, nápadov, kritiky, je úplnou explóziou prenikajúcou až k princípom, ktoré sa v minulosti považovali za nedotknuteľné. Rozplynula sa ilúzia o bezproblémovosti, neotrasiteľnosti zásad a predstáv o prítomnosti i budúcnosti a ukázala sa skutočnosť, že tvorcami spoločenského poriadku sú ľudia a nie mystifikované historické zákonitosti.

V tomto procese sa každý usiluje nájsť svoju vlastnú tvár. Hľadanie východísk je nerozlučne spojené s neúprosnou kritikou minulých pomerov. To je úplne prirodzené. Nový obsah nemožno vytvoriť starými metódami a so starými predstaviteľmi. Ak sa má získať dôvera a istota, musia sa stanoviť nové zásady a nastúpiť musia noví ľudia ako záruka nových zásad. Týmto sa odlišuje dnešok od kritik a sebakritik v minulosti.

Ak my filozofi pristupujeme dnes k rozboru postavenia i funkcie filozofie, plníme tým elementárnu etickú zásadu: aby sme mali plné právo sa vyjadrovať k veciam okolo seba, musíme sa jednoznačne vyjadriť k základným otázkam existencie filozofie, ako aj k tomu, či a do akej miery sa filozofia podieľala na vytváraní celkovej atmosféry minulého obdobia. Bolo by zastieraním skutočnosti tvrdiť, že filozofia ako celok sa neangažovala a že bola vždy v kritickej opozícii voči byrokratickému centralizmu. Všetka česť tým filozofom, ktorí už v časoch bezstarostného prechodu od socializmu ku komu-

* Z referátu na zasadnutí Slovenskej filozofickej spoločnosti dňa 30. mája 1968.

nizmu videli negatívne javy, netajili sa svojimi myšlienkami a v rôznej podobe ich zverejňovali. To však nič nemení na skutočnosti, že filozofia vystupovala ako apológia a teoretická podpora tých zjavov v našom verejnom živote, ktoré sa morálne zdiskreditovali. Je druhou otázkou, ako sa toto dosiahlo, či z vnútornej iniciatívy, z úprimného nadšenia pre socializmus alebo rôznymi organizačnými opatreniami a systémom riadenia. Z filozofie sa stalo niečo, čo sa svojim obsahom i poslaním značne odlišovalo od predstavy filozofie, akú nám poskytujú dejiny. Stojíme teda pred základnou úlohou, a to je *rehabilitácia samej filozofie ako teoretickej disciplíny*. Podstatou tejto rehabilitácie je ujasnenie zmyslu, významu filozofie, jej miesta v kultúrnom a spoločenskom živote i poukázanie na to, čo do filozofie nepatrí. Praktickým dôsledkom tohto je zabezpečenie priaznivých podmienok pre jej rozvoj.

Charakter a funkcia filozofie v minulom období, pre ktoré ešte nemáme meno, nevznikli náhodne, ale zákonite vyplývajú zo základných princípov sociálneho politického monopolu. Toto je všeobecnejšia historická zákonitosť, prejavujúca sa vždy, keď dôjde k vytvoreniu politickej diktatúry a mocenského centralizmu. Formulovanie dogiem svetonázoru, likvidácia slobody tvorby nových koncepcií mimo mocenského centra, premena tvorivej filozofie na apológiu spoločenského poriadku a oslavu jeho vodcov a predstaviteľov je zákonitým dôsledkom tohto sociálneho modelu.

Napriek tomu, že história poskytla skúsenosti z takéhoto vývinu, rozvoj marxizmu, ktorý je vo svojej podstate najrevolučnejšou filozofiou, zašiel na cesty zdogmatizovania, umítnenia revolučnosti dosahujúceho vrchol v stalinskom období. Tieto všeobecné súvislosti treba spomínať preto, lebo charakteristické črty dogmatickej marxistickej filozofie u nás vyplývali z vonkajších podmienok, ktoré jej určovali hranice rozvoja. V rozvoji marxizmu u nás po oslobodení zohrali hlavnú úlohu predovšetkým okolnosti, že sa stala oficiálnou štátnou filozofiou a ideológiou so všetkými inštitucionálnymi dôsledkami a likvidovaním nemarxistických filozofií, a to, že prototypom marxizmu sa stala sovietska filozofia ako vzor bojovnosti a čistoty. Neslobodno však zabudnúť na základný kultúrnohistorický čin, ktorý sa vykonal, že prvý raz v našich dejinách zanikol u nás monopol klerikálnej filozofie a cirkevného svetonázoru.

Inštitucionalizácia marxizmu vo všetkých socialistických krajinách, jeho povýšenie na štátnu ideológiu, vyvrcholilo v negatívne dôsledky pre sám marxizmus ako tvorivú filozofiu, pretože sa strácala jeho revolučnosť a sebakritičnosť. Tvorivá iniciatíva sa vyhradzovala osobám na vrchole mocenskej hierarchie. Jediné ony mali právo a schopnosť obohatiť „klenotnicu“ marxizmu. Odborníci vo filozofii boli odsunutí do úlohy vykladačov a pochlebovačov „koryfeja a zástavníka“ socializmu. Degradácia filozofie na ľahko osvojiteľné poučky, tézy a črty dialektiky, na prehľadné katechizmové sentence, viedla k naivnému pochopeniu podstaty filozofie s vážnymi praktickými dôsledkami. Filozofiu bolo možné si osvojiť veľmi ľahko, stačili nejaké týždňové školenia a rady filozofov mocneli. Z marxistickej filozofie sa vytrácali teoretické problémy a kritičnosť voči svojmu vlastnému prostrediu. Filozofia sa zredukovala na aplikovanie poučiek marxizmu, na boj proti buržoáznej ideológii vo všetkých jej podobách a to kampanovite podľa toho, aké heslo vydali najvyššie politické orgány. Tvorivosť ustúpila presile propagandizmu. Takejto koncepcii filozofie bola podriadená aj organizačná schéma, systém riadenia, ktorý platí prakticky až dodnes.

Bude potrebné podať historicky objektívny obraz stavu a určujúcich okolností rozvoja filozofie po oslobodení a hlavne po roku 1948. Analýza podmienok a tendencií bude cenným poučením tak pre nás samotných ako aj pre budúce generácie. Pravdaže, nejde tu len iba o osud filozofie, ale aj všeobecnú problematiku spoločenského života. Postavenie a perspektívy filozofie nás zaujímajú predovšetkým ako naša vlastná profesionálna

záležitosť, no je jasné, že ju nemožno odtrhnáť od princípov sociálneho života. Ak sa totiž nezmenia podmienky, politicko-kultúrne ovzdušie, ťažko možno očakávať zásadný obrat vo filozofii. Z tohto poznania vyplýva celkom prirodzene zaangažovanosť filozofov a ich účasť na riešení všeobecnej problematiky politického a ekonomického života. Treba oceniť fakt, že i filozofi prispeli svojím podielom k víťazstvu progresívnych prúdov. Pravda, tým sa celá rehabilitácia filozofie nevyčerpáva. Bude treba podrobnejšie konštatovať *kto a ako* k nemu prispel a kto predstavoval, prípadne predstavuje staré koncepcie a metódy.

Naše úsilie o radikálny obrat v rozvoji filozofie predpokladá teda podrobnejší rozbor podmienok, ktoré musíme hodnotiť na pozadí dejín filozofie i súčasného stavu v kultúrnom svete. Exkluzivistické chápanie marxizmu ako jedine „pravej“, vedeckej filozofie, kým ostatné sa považovali za teoretický omyl, viedlo k izolácii, strate kontaktu so svetovou filozofiou a kultúrou a nakoniec k problémovému a tematickému ochudobneniu. Politicky motivovaná a zdôvodňovaná snaha hermeticky izolovať krajiny socializmu pred vplyvom buržoáznej ideológie, s praktickými dôsledkami v cenzúre, v obmedzovaní kultúrnych kontaktov, v obmedzení prístupu k zahraničnej literatúre atď., ukázala sa ako krajne *pomýlená* . Konfrontácie nám prinášajú zväčša rozčarovania, z ktorých najotrasnejšie pôsobia parametre životnej úrovne, produkcia literatúry, stav vedy a kultúry. Nás filozofov najviac pália problémy zapojenia sa do kontextu svetového vývinu filozofie. Tu sa zameškalo a premárnilo veľmi veľa. Bude treba doháňať jazykové znalosti i oboznamovanie sa so súčasnou problematikou. Toto je možné jedine za predpokladu zásadných zmien v chápaní filozofie a jej inštitucionalizácie.

Rehabilitácia filozofie spočíva v zdôraznení jej teoretického obsahu, v objasnení jej podstaty a vylúčení toho, čo do nej nepatrí. Zásady riadenia filozofie, ako boli formulované vo viacerých dokumentoch a smerniciach i v organizačnej subordinácii, sú neúnosné a pomýlené. Filozofiu môžu rozvíjať a rozhodovať o smeroch jej vývinu iba filozofi. Oni musia vedieť, čo je treba a čo je najdôležitejšie. Obsahové tematické usmerňovanie sa môže uskutočňovať tak, ako všade v kultúrnom svete: vypisovaním konkurzov, štipendií na spracovanie určitých tém, diskusiami a konfrontáciami a podobne. Pretože ani „dokumenty“ ani systém riadenia neboli odvolané, platia vlastne až doteraz. Preto treba žiadať ich zrušenie. Politické orgány sa musia vzdať práva zasahovať do obsahovej stránky rozvoja filozofie. Doterajšie zásady usmerňovania filozofie sú súčasne vyslovením nedôvery filozofom-marxistom.

Ďalšia nesmierne významná otázka je pomer k nemarxistickej filozofii a nemarxistom. Právnym podkladom pre netolerantný postoj k nemarxistickým filozofiám a svetónázorom je článok našej ústavy, kde sa hovorí, že marxizmus je oficiálnou štátnou ideológiou a filozofiou. Domnievam sa, že vedúce postavenie nejakej filozofie nemožno zabezpečiť článkami ústavy, ale iba hĺbkou a prítlačivosťou myšlienkového a etického obsahu. Ostatne toto preferovanie je v rozpore so všeobecnými právami človeka na viasné presvedčenie a jeho prejav. Miera tolerantnosti voči nemarxistickej filozofii predstavuje aktuálny problém, ktorý nájstojčivo nastoľuje všeobecná demokratizácia verejného života. Podstata problému je v tom, ako zachovať vedúce postavenie marxizmu a súčasne rešpektovať princípy demokracie, práva na iné svetónázorové presvedčenie a jeho spoločenské uplatnenie. Riešenie tejto otázky v zmysle demokracie hlboko zasiahne doterajšiu kádrovú prax. Je proti samej ústave, ak sa uplatňuje napríklad zásada, že asistentom katedry filozofie môže byť iba člen komunistickej strany. S týmto tesne súvisí chápanie obsahu filozofie. Dosiť sa za filozofiu automaticky považuje marxistická filozofia a ako taká sa aj vyučuje. Samozrejme, podstata a rozsah filozofie, ako ju poznáme z jej dejín, sú oveľa širšie a problematika je bohatšia. Vymedzenie obsahu

filozofie je aktuálne predovšetkým na nefilozofických fakultách, na stredných školách i v propagandistickej praxi.

Okrem týchto vonkajších podmienok a okolností určujúcich charakter filozofie jestvuje ešte problematika *vnútorná*, ktorá je konkrétnou realizáciou všetkých zásad a koncepcií. Mám na mysli hlavne organizačnú, inštitucionálnu stránku. Existujúce filozofické inštitúcie, katedry, Filozofický ústav Akadémie a iné sú konštituované tak, aby bolo možné do ich práce centrálne zasahovať. Hlavným zodpovedným orgánom, ktorý podľa zákona zodpovedá a riadi filozofiu, je Kolégium ČSAV, na Slovensku Kolégium pre filozofiu, sociológiu a psychológiu pri SAV. Je veľmi problematické, či Kolégium túto úlohu vôbec niekedy plnilo a či ju vôbec môže plniť v tomto heterogénnom zložení. Bolo by pravdaže naivné sa nazdávať, že filozofia nepotrebuje inštitucionálne formy, a nepotrebuje žiadne usmerňovanie. Otázkou je, *aké* majú byť formy. Treba prihliadať predovšetkým na to, aby organizačná zložka bola pomocným nástrojom pre rozvoj filozofie a nie na jej kontrolu a prekážku. Treba byť ďalej do úvahy naše vlastné ekonomické možnosti a efektívnosť reprezentácie. Usilovať sa máme o to, aby existovalo nie čo najväčšie množstvo inštitúcií, pritom chabo personálne vybudovaných, ale o to, aby základné ustanovizne boli na najvyššej teoretickej úrovni a schopné medzinárodnej reprezentácie. Tu sa necítim kompetentným sa vyjadrovať k špecifickým otázkam jednotlivých pracovísk, ale predsa si dovoľím vysloviť niektoré myšlienky. Filozofickým pracoviskom, ktoré musí za každú cenu a za každých okolností existovať, je *odbor filozofie* na Filozofickej fakulte Univerzity Kmenského, ktorý plní hlavnú úlohu vo výchove a príprave filozofov. Je nielen životnou otázkou rozvoja našej filozofie, ale aj vecou reprezentácie pred zahraničím, aby sa na tomto pracovisku skoncentrovali najlepšie sily, akými disponujeme. Som presvedčený, že ak by sa spojili kvality bratislavských filozofických pracovísk, môžeme zabezpečiť úlohy prípravy a reprezentácie filozofie na vysokej medzinárodnej úrovni. Univerzita v dohľadnom čase prejde na tradičný systém prednášania prevažne výberových prednášok, ktoré kladú vysoké nároky na odbornú prípravenosť. Do vyučovania bude potrebné zainteresovať ďalších pracovníkov Akadémie, habilitovať ich a posilniť rady pracovníkov na tunajšej katedre.

Analýza stavu a výhľadov filozofie na katedrách a na Filozofickom ústave je, pravdaže, vecou príslušníkov týchto ustanovizní. Bolo by želateľné, keby toto naše dnešné stretnutie bolo popudom ku *komplexnému* rozboru práce. Nie je nijakou tajnosťou, že aj práca Filozofického ústavu má svoje vnútorné problémy a že ústav je pomerne voľným združením jednotlivcov s rôznou pracovnou disciplínou a rôznymi výsledkami. Nemôžem sa zbaviť dojmu pri porovnávaní s ostatnými štátmi, že vzhľadom na naše ekonomické možnosti a celkový efekt Filozofického ústavu je jeho funkcia v doterajšej podobe určitým luxusom. Nechcem sa týmto nijak dotknúť cti a práce jednotlivcov, ktorý ozaj reprezentujú našu filozofiu a významne sa angažujú v našom verejnom živote.

Obsah a metódy vyučovania filozofie na Filozofickej fakulte UK predstavujú osobitný okruh otázok, ďaleko presahujúcich našu kompetenciu. Existuje celý rad zákonov, smerníc, nariadení upravujúcich metódy a obsah vyučovania. Chronické nedostatky našich študentov pri záverečných skúškach signalizujú, že niekde je chyba. Pravdaže, túto chybu nemožno hľadať iba u študentov. Doteraz sa naša škola prispôbovala do značnej miery schopnostiam a úrovni študentov. Naše požiadavky boli jedny z najnižších a to zapríčiňovalo, že filozofia sa stávala únikovým predmetom a na ňu sa hlásili tí, čo nestačili inde. História katedry filozofie dokresluje vzťah filozofie a politiky ako sa chápal v minulosti, pretože táto katedra, predtým ako katedra dialektického a historického materializmu bola vedená a budovaná ako exponované stranícke pracovisko a vystupovala ako predĺžená ruka straníckych orgánov. Orientovala sa na vyučovanie spoločného

základu a iba pred štyrmi rokmi došlo k zmene názvu. Nová situácia kladie pred pracovníkov tejto katedry nové úlohy rozvoja vyučovania filozofie v celej komplexnosti.

Veľmi vážna je situácia na filozofických katedrách nefilozofických fakúlt, kde sa všeobecne pociťuje odtrhnutosť vyučovania filozofie od študijných odborov. Ak sa dá voľná ruka fakultám v zostavovaní študijných plánov, k čomu istotne dôjde, možno očakávať, že fakulty sa budú usilovať zbavovať sa všetkých bremien, že dôjde k reštrinkcii vyučovania tzv. spoločenských vied, t. j. marxizmu, a to bude mať vážne personálne dôsledky pre katedry. Našou snahou musí však byť zachovanie možnosti vyučovania filozofie ako spoločného základu, pravda, to bude možné iba za cenu radikálnych obsahových reforiem. Ďalšia budúcnosť filozofie na nefilozofických fakultách a školách je v nadviazaní tesného kontaktu s jednotlivými vedeckými odbormi a to v otázkach všeobecne metodologických i svetonázorovo-kultúrnych. Toto je však problematika vyžadujúca konkrétny rozbor situácie na jednotlivých fakultách, ale možnosti výuky a uplatnenia filozofie sa dotýkajú rovnako nás všetkých.

V úvahách o inštitucionálnych formách filozofie vynára sa nástojčivo otázka charakteru a postavenia Slovenskej filozofickej spoločnosti. Na jej ďalšiu existenciu bude treba pozerat z hľadiska medzinárodného štandardu a zvyklostí. Bude treba z nej vybudovať ozaj reprezentatívnu ustanovizeň zabezpečujúcu obojstranne medzinárodné kontakty a výmenu informácií. S doterajším rozpočtom a možnosťami určenými paušálnym štatútom je to ešte iba vegetujúce embryo vedeckej spoločnosti. Budeme musieť formulovať definitívny štatút. Hlavným problémom je samozrejme financovanie a tu sa ťažko dá očakávať, že by sme boli sebestační z členských príspevkov. Konceptia Spoločnosti súvisí nerozlučne s osudmi Akadémie, ktorá nám je nadriadená. Domnievam sa, že by poslúžilo väčšej reprezentácii slovenskej filozofie, keby časopis *Filozofia* sa stal orgánom našej Spoločnosti. Z tohto pomerne veľkého kolektívu by iste vzišli nové podnety pre prácu redakcie a zvýšila by sa morálna zodpovednosť za náplň a úroveň časopisu.

Nová situácia, nové perspektívy si vyžadujú aj nové organizačné formy. Vývin smeruje od direktívneho centralistického riadenia k spontánnej aktivite. Dobrovoľná disciplína, spolčovanie sa na základe spoločných alebo blízkych záujmov je jedinou zárukou vysokej úrovne práce. Je ešte veľa otázok, o ktorých treba hovoriť, ale čas nestačí. Sú to napríklad problémy vydávania filozofickej literatúry, jej stavu a perspektív. Medzi touto záplavou otázok a úloh treba rozlišovať *prvoradé*, ktoré treba ujasniť a riešiť čím skôr, a ostatné, ktorých riešenie prinesie sám čas. Medzi prvoradé patrí *osvetlenie* podstaty filozofie a *revidovanie* praktík a postojov k nej. Nemožno sa tu vyhnúť ani personálnym otázkam, kto a ako do vývinu filozofie zasahoval. Nemožno obísť ani osudy filozofov, ktorých minulosť tvrdo a nespravodlivo zasiahla. Myslím predovšetkým na profesora Štúra, ktorý bol takmer dvadsať rokov izolovaný od filozofického diania. Podávam tu návrh, aby Slovenská filozofická spoločnosť požiadala rehabilitačnú komisiu na Filozofickej fakulte o revíziu postoja k prof. Štúrovi a napravila to, čo sa ešte napraviť dá.

Ak si chceme dôkladne vyjasniť minulosť, musia sa povedať otvorené slová a zaujať jednoznačné stanoviská. Treba si dôkladne „očistiť stôl“ a taktovo vo svojom okruhu uplatniť nové kritériá, po ktorých sa vo verejnosti volá. K účasti na verejnom diani, k realizácii teoretického i morálneho vplyvu filozofie môžeme zodpovedne pristúpiť iba po vnútornej analýze, rozbere objektívnych podmienok i subjektívneho podielu na minulosti. Takáto analýza má dosah nielen pre samu filozofiu a filozofov, ale ako morálny stimul aj pre verejnosť. Nemožno zabudnúť na to, že aj vo filozofii a medzi nami existovali sily, ktoré orientovali vývin filozofie dogmatickoideologickým smerom

na úkor tvorivého teoretického myslenia. Tieto spomienky sú živé hlavne u tých, ktorí na seba pocítili realitu tohto kurzu, mali kadejaké nepríjemnosti, prípadne museli opustiť svoje pracovisko. Prišiel čas s politickým terorizovaním filozofie skončiť, odsúdiť minulé prekážky rozvoja filozofie a uskutočniť zásadu, platnú v celom našom verejnom živote, že osoby, predstavujúce v minulosti tie tendencie, ktoré dnes kritizujeme, nemôžu reprezentovať filozofiu v novom období. Chvíle dneška sú osudové v plnom zmysle, lebo od nich závisí to, ako budeme žiť ďalej. Sme dnes doslova tvorcami dejín a ide o to, aby sme sa v tomto procese uplatnili primerane svojej intelektuálnej úrovni a svojmu postaveniu v národnom organizme.